

במעבה ההר

כתב עת לארכיאולוגיה והיסטוריה של

אזור ההר

קובץ שביעי

עורכים:

אהרן טבגר • זהר עמר

אריאל-נווה צוף

תשע"ח (2017)

ועדת המערכת:

פרופ' יואל אליצור, האוניברסיטה העברית בירושלים; מכללת הרצוג; מכללת ירושלים
פרופ' אסתר אשל, אוניברסיטת בר אילן
ד"ר אייל ברוך, אוניברסיטת בר אילן
פרופ' עמוס פרומקין, המרכז לחקר מערות, האוניברסיטה העברית בירושלים
ד"ר יצחק שי, אוניברסיטת אריאל בשומרון

קובץ זה ראה אור בסיוע:

מועצה אזורית מטה בנימין
האגף לתרבות יהודית, משרד החינוך

© כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת אריאל ולמדרשת הרי גופנא, תשע"ז (2017)
מסת"ב 978-965-91808-0-6

שער קדמי: בור בנוי על רקע מצודת הטיגרט בדיר־קדיס (צילום: אי טבגר)
שער אחורי: פתח מערת קבורה בחר' א־ראס מצפון לבית־חורון (צילום: י" כץ)

עריכה לשונית: **גבי שושי הייזלר (עברית)**, **גבי מיכאלה זיו (אנגלית)**
עימוד ועיצוב גרפי: **גיל זהבי**
עיצוב עטיפה: **מחלקת הגרפיקה, אוניברסיטת אריאל בשומרון**
הדפסה: **דפוס אילן, אשדוד**

תוכן העניינים

7	בפתח הקובץ	אהרן טבגר זוהר עמר
---------	------------	-----------------------

שער ראשון: ארכאולוגיה וריאליה קדומה בהר אפרים ובסביבתו

	דביר רביב,	
	בנימין הר־אבן,	שרידים מתקופת בית שני ועד מרד ברי־כוכבא
13	יבגני אהרנוביץ	בתל תמנה שבדרום השומרון
	ואהרן טבגר	
	אברהם שמעון טנדלר	אחוזה חקלאית מהתקופה הרומית המאוחרת
51	ואיתן קליין	בחורבת אשון שבגבעות מודיעין
	עומרי יצחק עבאדי	הכתב השומרוני, ארכאזים והעדה השומרונית
65		בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית
85	איתן איילון	כוורות ערביות מסורתיות בארץ ישראל
107...	זהר עמר	לוטם שעיר (כרתי) – מצמחי הבושם של ארץ ישראל

שער שני: מחקרים במעבה האדמה

	עינת עמבר־ערמון	שמרנות ומסורת לצד יצירתיות וחדשנות
117		במצא הנרות מהתקופה ההלניסטית במרשה
145....	יונתן אדלר	בית תפילין ממערת המגילות (מערה 34) שבנחל צאלים
	בועז זיסו,	
	בועז לנגפורד,	מערת עבוד בימי מרידות היהודים ברומאים – תובנות
163.....	רועי פורת,	חדשות לאור ממצאים חדשים וניתוח הממצא הקרמי
	דביר רביב	
	ועמוס פרומקין	
181...	איתן קליין	שלוש מערות קבורה מהתקופה הרומית במערב שפלת יהודה

שער שלישי: אשנב להצעות זיהוי

שי בר הצעת זיהוי לכפר תאנה של אוסביוס..... 207

תקצירים בעברית של מאמרי השער הלועזי..... 218

רשימת משתתפים 220

שער לועזי

כריס מקיני "תצא אש מן האטד" – הגאוגרפיה של פרשיית אבימלך
ואהרן טבגר בשופטים ט זיהויו של בית-מילוא 11*

דוד בן-שלמה שחזור אפשרי של מערכת המנהל של ממלכת ישראל
על פי ניתוח כלי החרס מאתרי השומרון..... 35*

בריאן פיטרסון חורבת אל-מקטיר –
וסקוט סטריפלניג יישוב מבוצר משלהי ימי בית שני ברמת בנימין..... 61*

תקצירים באנגלית של המאמרים בעברית..... 92*

מערת עבוד בימי מרידות היהודים ברומאים – תובנות חדשות לאור ממצאים חדשים וניתוח הממצא הקרמי בועז זיסו, בועז לנגפורד, רועי פורת, דביר רביב ועמוס פרומקין

תקציר

הכפר עבוד (עאבוד) שבדרום-מערב השומרון נודע לציבור החוקרים והמטיילים בזכות מערות הקבורה המפוארות החצובות בקרבתו. לאחרונה נתגלתה בקרבת הכפר מערה קרסטית גדולה ומסועפת, ובה שרידי פעילות אדם מתקופות שונות. מערה זו, הנקראת מערת עבוד, ממקמת במדרון טרשי בגדתו הצפונית של נחל בית עריף במרחק של כ־800 מ' דרומית-מערבית לכפר עבוד. בשנת 2002 פורסמה המערה לראשונה. די טיילור וטוני הווארד תיארו אותה בקצרה בספרם העוסק בטיולים רגליים בארץ-ישראל. בשנת 2009 נסקרה המערה בפעילות משותפת של חוקרים מן המלח"ם ומן המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן. במהלך הסקר נתגלה ממצא עשיר של כלי חרס, אבן, מתכת, זכוכית וצור וכן כמה מטבעות ברונזה. הממצא מייצג תקופות רבות אלה: הכלקוליתית, הברזל, הרומית, הביזנטית, המוסלמית הקדומה ועוד. מרבית הממצאים שנתגלו במערה תוארכו לפרק הזמן שבין שתי המרידות ברומאים והובאו אליה על ידי יהודים שמצאו בה מפלט במהלך מרד בר-כוכבא.

פרסום ראשוני של הממצא מימי מרד בר-כוכבא הוצג במאמר בשנת 2009, ובו פורסמו בין השאר 12 מטבעות מן התקופה הרומית. מאז פרסום זה גילו מטיילים תשעה מטבעות נוספים במערה, ביניהם שתי פרוטות מימי מרד החורבן. גילוי מטבעות אלו מתווסף למציאתם של ממצאים אחדים מן המאה הראשונה לסה"נ שפורסמו זה מכבר, ומעלה את האפשרות לשייך חלק מהממצאים הרומיים לפליטים שהסתתרו במקום בימי המרד הראשון. לדיון זה מתווספות תוצאות העיבוד של כלי החרס הרומיים שיוצגו לראשונה במאמר הנוכחי, יחד עם כל המטבעות שנתגלו במערה. ניתוח ממצא כלי החרס מאפשר להציע כי לפנינו מכלול ממצאים 'נקי' מימי מרד בר-כוכבא. על פי הנתונים שבידינו, לא ניתן לקבוע לפי שעה אם נכחו במערה פליטים במהלך המרד הראשון. כך או כך, ממצא כלי החרס העשיר שנתגלה במערה, הכולל בין השאר כ־300 קנקני אגירה רומיים, מכתיר את מערת עבוד לעשירה מבין מערות המפלט הבר-כוכבאיות הידועות כיום. ניתן להניח שמוצאם של המסתתרים במקום היה היישוב הקדום שהתקיים בכפר עבוד. יישוב עתיק זה אינו מוכר בשל כיסוי הבנייה המסיבי מימי הביניים ומן העת החדשה, אך מערות הקבורה המפוארות מימי הבית השני, החצובות בקרבת הכפר, מלמדות על הפאר של היישוב העתיק.

מערת עבוד היא מערה קרסטית גדולה (באורך כולל של כ-450 מ') הנמצאת במדרון טרשי בגדתו הצפונית של נחל בית עריף (ואדי אל חרוב) במרחק של כ-800 מ' מדרום-מערב לכפר עבוד (עאבוד) שבמערב הרי בית אל (נ"צ 20589/65772 בר"י חדשה). המערה דווחה לראשונה במדריך טיולים (טיילור והאורד 2002), ובעקבותיו סקרו ומיפו אותה המחקרים. תיעוד המערה בוצע בפעילות משותפת של המרכז לחקר מערות (מלח"ם) באוניברסיטה העברית בירושלים והמחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בראילן בסתיו 2009 (לנגפורד ואחרים 2011).¹ במהלך הסקר התגלו במערה ממצאים מן התקופות הכלקוליתית, הברונזה הביניימית, הברזל, הרומית, הביזנטית והמוסלמית הקדומה. מרבית הממצאים שהתגלו במערה הובאו אליה על ידי פליטים יהודים במהלך מרד בר-כוכבא. פרסום ראשוני של הממצא מימי מרד בר-כוכבא הוצג במאמר בשנת 2009, ובו פורסמו בין השאר 12 מטבעות מן התקופה הרומית שנתגלו בסקר שערכנו במערה (זיסו ואחרים 2009). מאז פרסום ממצאים אלה גילו מטיילים תשעה מטבעות נוספים במערה, וביניהם שתי פרוטות מימי מרד החורבן (זיסו ואחרים 2016). גילוי מטבעות אלו מתווסף למציאתם של ממצאים מן המאה הראשונה לסה"נ שפורסמו זה מכבר, ומעלה את האפשרות לשייך חלק מהממצאים הרומיים לפליטים שהסתתרו במקום בימי המרד הראשון. לדיון זה מתווספות תוצאות העיבוד של כלי החרס הרומיים שיוצגו לראשונה במאמר זה, יחד עם כל המטבעות שנתגלו במערה. נתונים אלו יאפשרו בין השאר לדון בשאלת תיארוך המכלול הרומי והאפשרות לזהות בו שלב קדום מימי המרד הראשון.

תיאור כללי של המערה

פתח המערה נמצא בתחתית מדרגה נמוכה במדרון טרשי בגדתו הצפונית של נחל בית עריף. הפתח נמצא בשקע טופוגרפי בין טרשים, והוא נסתר מן העין. הפתח (רוחבו כ-4 מ' וגובהו כ-1.5 מ') מוליך לאולם הכניסה הגדול של המערה (אולם A; מידותיו כ-25x35 מ'). מתחת לאולם ובשוליו משתרעת מערכת נרחבת של מחילות שתוארו באופן מפורט במאמרים קודמים (זיסו ואחרים 2009; לנגפורד

1 הסקר הארכיאולוגי והספלאולוגי נהל על ידי המחקרים (הרשאת קמ"ט ארכיאולוגיה מס' 1178). בסקר השתתפו אורי דוידוביץ, שמוליק אבידן, מיקה אולמן, ולדימיר בוסלוב, יותם זיסו, שי עופר, נבו פישביין, אלעד פרחי, סטאס פרימק, אלחנן קלינברג, מתן אביטל, עופר נוימאיר ודן שטריך; ציור חרסים: יוליה רודמן, שימור מתכות: מרינה רסובסקי, הכנת לוח המטבעות: דודי איבן. סיוע הוגש על ידי עמית מנדלסון, דן בריג, עמוס קלוגר, בנימין הריאבן, איתן קליין ומורן פלבינסקי.

ואחרים (2011). מול פתח המערה, בחלקו הצפוני של האולם, ישנה מערכת פעילה של משטחי זרימה, זקיפים ונטיפים גדולים, ולצידם בריכות מים קטנות ומשקעי בריכות. ספלאותמים כאלה קיימים גם בשאר חלקי המערה. קיומו של טפטוף מים פעיל באזור זה במערה הקנה בוודאי יתרון לפעילות האדם ובפרט לפעילות חציבת בהט שזיחינו במקום ותיארנו אותה לאחרונה (פרומקין ואחרים 2014).

הממצאים מן התקופה הרומית

מכלול הממצאים מהתקופה הרומית עשיר מאוד ומגוון למדי (לתיאור הממצאים ראו יזס ואחרים 2009, 497–500, לוח 2–6). מרבית הממצאים הם שברי כלי חרס, בעיקר של כלי אגירה ובישול (קנקנים, סירים, קדרות, אמפורות, פכים ופכית), והם יידונו להלן. עוד אותרו שלושה שבירים של כלי אבן מטיפוס 'כלי מידה' עשויים אבן קירטון. כלים אלה, שאינם מקבלים טומאה, מאפיינים את התרבות החומרית היהודית בשלהי תקופת הבית השני ובימי מרד בר־כוכבא (מגן 2002; אדלר 2011). במערה נמצא מכלול עשיר של נרות ושבירי נרות המתוארכים למאות הראשונה–השנייה לסה"נ. בין הנרות בולטים נרות 'יהודאיים' עשויים בדפוס ומעוטרים במגוון דגמים האופייניים לתקופה שבין שתי המרידות נגד הרומאים וימי מרד בר־כוכבא (לדיון בנרות אלו ראו רוזנטל וסיון 1978, 82–85; בר־יג והרשקוביץ 1994, 59–78). כמו כן נמצאו שבירים של נרות רומיים בעלי דיסקוס מעוטר, גם הם היו שכיחים בתקופה שבין שתי המרידות (לדיון בנרות אלו ראו רוזנטל וסיון 1978, 85–90). עוד נמצא שבר בודד של נר מקורצף ('הרודיאני') האופייני לסוף המאה הראשונה לפסה"נ ועד ימי מרד בר־כוכבא (לדיון בנרות אלו ראו רוזנטל וסיון 1978, 80–81; בר־יג והרשקוביץ 1994, 24–58) וכן שבר בודד של נר 'רומי אימפריאלי' מיובא, המתוארך למאה הראשונה לסה"נ (לדיון בנרות מטיפוס זה ראו זוסמן 2008, 225–227, וביבליוגרפיה שם). נוסף על אלה נתגלה מכלול עשיר של כלי זכוכית: קערות, כוסות, בקבוקים ובקבוקונים המוכרים משכבות יישוב, מערכות מסתור ומערות מפלט מזמן מרד בר־כוכבא. וכן נתגלה מכלול עשיר של כלי מתכת, ובכלל זה מפתחות עשויים ברזל וכלי נשק מעטים.

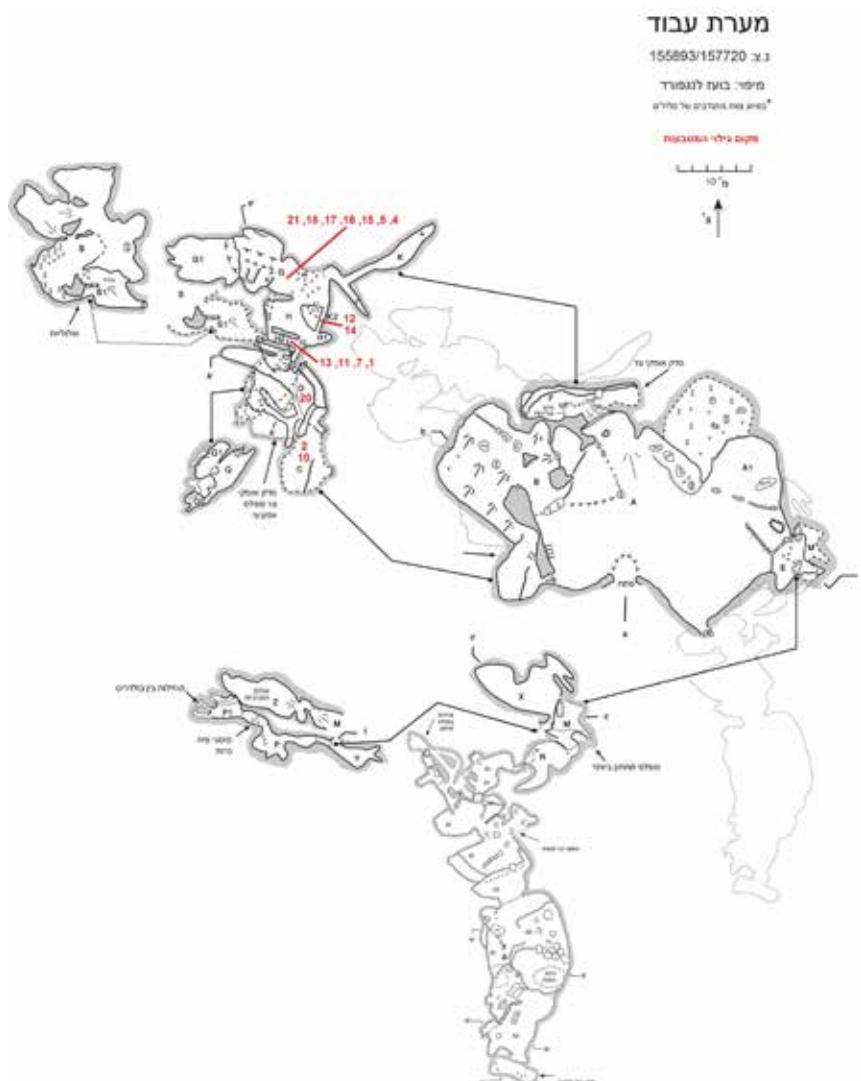
המטבעות

בסך הכול נתגלו במערה 21 מטבעות עשויים כולם ברונזה, וכוללים טיפוסים שהיו שכיחים למדי במאות הראשונה–השנייה לסה"נ (איור 1; לפירוט ראו נספח א).

איור 1: המטבעות ממערת עבוד

המטבעות נתגלו בחללים פנימיים שבאגף המערבי של המערה (חללים C, D, H, G; ראו איור 2). אזור זה היה פעיל מאוד במערה, ובו נמצאו מרבית הממצאים מהתקופה הרומית. ייתכן שיש להבחין בין שתי קבוצות מטבעות שהביאו אל המערה פליטים ומסתתרים בשני אירועים היסטוריים: (א) מטבעות שהובאו במרד החורבן; (ב) מטבעות שהובאו במרד בר־כוכבא. אולם לפי הנתונים שבידינו, לא ניתן לקבוע זאת באופן חד־משמעי, וייתכן שכל הממצאים הרומיים, כולל המטבעות, הובאו למערה במהלך מרד בר־כוכבא (ראו דיון להלן).

איור 2: תוכנית מערת עבוד ומיקומם של המטבעות

יודגש שהמטבעות הנושאים כתובות, שמות של שליטים ולעיתים אף תאריכים, מהווים כלי מדויק יחסית לתיארוך ולשחזור אירועים היסטוריים אף יותר מממצאים אחרים שטווח שימושם נרחב, והארכאולוג מתקשה בתיארוכם המדויק. המטבעות שטבע מנהל מרד ברכוכבא חשובים עוד יותר: מטבעות אלה הילכו בתחומי 'מדינת' ברכוכבא היהודית, וכמטבעות של מורדים באימפריה הרומית השימוש בהם היה אסור מחוץ ל'מדינה' הברכוכבאית. מובן מאליו שעם קריסתה של מדינה זו לא היו למטבעות אלה מהלכים. להלן תיארוך המטבעות:

(א) מטבעות הנציבים (מס' 1-4) ושתי פרוטות משנה שנייה למרד החורבן (מס' 5, 6) עשויים ללמד על הסתתרות ועל כך שהיו במערה בימי מרד החורבן, אך כאמור לא מן הנמנע שהובאו למערה בימי מרד ברכוכבא.

(ב) מטבע מס' 7 של דומיטיאנוס ונטבע באנטיוכיה; מטבע מס' 8 נטבע בקיסריה ושייך לטיפול יהודה השבויה של דומיטיאנוס; מטבע מס' 9 בעל טביעת רכב; מטבע מס' 10 נטבע באשקלון; מס' 11 בצור; ומס' 12 בקיסריה – מטבעות אלה מייצגים טיפוסים שהיו נפוצים במחזור המטבעות בארץ ישראל בין שתי המרידות נגד הרומאים והובאו למערה בימי מרד ברכוכבא.

(ג) מטבעות מס' 13-21 הם מטבעות ברונזה מטיפוס עץ תמר ועלה גפן מן הסוג הנפוץ שטבע מחדש המנהל הברכוכבא. מטבעות מס' 13-19 מתוארכים לשנה השנייה של המלחמה, והם המטבעות המאוחרים ביותר שנתגלו במערה. גם מטבעות מס' 20 ו-21 הם מטבעות ברונזה מטיפוס עץ תמר ועלה גפן שהוטבעו מחדש במרד ברכוכבא, אך אינם ניתנים לתיארוך מדויק יותר בשל מצב השתמרותם.

מסקנות העולות מהממצא הנומיסמטי

הימצאותם של ארבעה מטבעות נציבים ושתי פרוטות משנה שנייה למרד החורבן עשויים להעיד על הסתתרות במערה בימי מרד החורבן, אך כאמור לא מן הנמנע שהובאו למערה בימי מרד ברכוכבא. פרוטות הנציבים הרומיים נפוצו ביהודה במספרים גדולים במאה הראשונה לסה"נ, וייתכן שבמקרים מסוימים השימוש בהם נמשך עד מרד ברכוכבא, כפי שניתן ללמוד ממטמונים מימי מרד ברכוכבא שהתגלו לאחרונה בחפירות ארכאולוגיות (ראו למשל ביכובסקי 2004; פרחי ומלמד 2014). הסתתרות של יהודים במערות במרד החורבן נזכרת אצל יוסף בן מתתיהו באירועים שונים, ויש לכך עדויות ארכאולוגיות מגוונות (פורת ואשל 2008; שבטיאל 2014; 2016; דוידוביץ ואחרים 2015). אם אכן נזהה שלב פעילות בימי

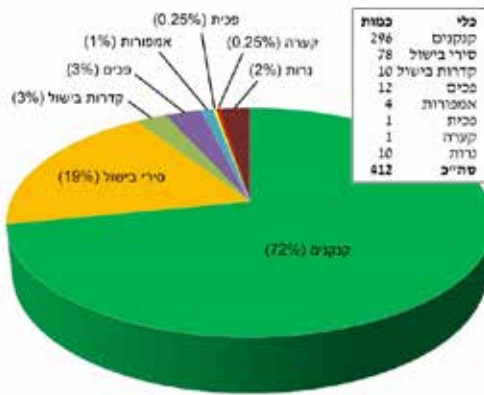
מרד החורבן במערה, יהיה ניתן לקשור זאת למסעו של אספסיאנוס לכיבוש פלך תמנה בשנת 69 לסה"נ (מלחמת היהודים ד', 444). ניתן להניח שתוואי המסע לכיבוש תמנה עבר לאורך הדרך המרכזית העולה מאנטיפטריס לתמנה ולגופנה, דרך הכפר עבוד (פינקלשטיין 1977; רול ואיילון 1984, 138-139).

שישה מטבעות המתוארכים לתקופה שבין שתי המרידות נגד הרומאים ותשעת מטבעות בריכוכבא הובאו למערה במהלך מרד זה. ברוב האתרים שבהם נמצאו מטבעות בריכוכבא, התגלו גם כאלה שהוטבעו בשנה השלישית והאחרונה של המלחמה ועליהם הסיסמה "לחרות ירושלם". לעומת זאת, בחלק הצפון-מערבי של האזור שהיה בשליטת מנהל המרד, התגלו עד כה מטבעות מהשנים הראשונה והשנייה למרד ולא מהשנה השלישית. לפיכך הועלתה סברה שאזור זה נכבש בידי הצבא הרומי כבר בשנת 134 לסה"נ (עמית וביכובסקי 2007, 133-136; זיסו ואחרים 2009, 492). ברם, לאחרונה נמצא מטבע ברונזה בריכוכבא מעוטר בכינור ובלולב מוקף זר מן השנה השלישית למרד בריכוכבא. המטבע נמצא במערת נחל בית עריף, כ־10 ק"מ דרומית-מערבית למערת עבוד (אשל וזיסו 2015, 123). לפיכך, נראה שהיעדרם של מטבעות מן השנה השלישית במערת עבוד היא תופעה מקומית המלמדת אולי על אירוע שהתרחש במקום בשנה השנייה למרד, ושכמהלכו הסתתרו פליטים במערה. אולם, אין בהיעדר מטבעות מן השנה השלישית למרד כדי ללמד על מהלכים כלליים יותר, כגון קריסת המנהל הבריכוכבא באזור זה. עוד ייתכן שהייתה במערה פעילות גם בשנה השלישית מבלי שיש לכך ביטוי בממצא הנומיסמטי שהתגלה בה עד כה.

תוצאות עיבוד מכלול כלי החרס הרומיים

הסקר הארכאולוגי במערת עבוד הניב 412 שברי כלי חרס אינדיקטיביים. ראוי לציין כי בידינו ממצאי סקר חלקיים, וברור שחפירה ארכאולוגית מסודרת בכל רחבי המערה תביא לגילויים של ממצאים רבים נוספים המצויים כיום מתחת לסחף שהצטבר על קרקעיתה. עם זאת, כמות הממצא מאפשרת להציע תיארוך מדויק יותר למכלול הרומי כולו וכן לזהות טיפוסים דומיננטיים. השוואת הטיפוסים הבולטים מעבוד למכלולים אחרים מאזור יהודה המתוארכים לתקופה זו, מאפשרת מחד גיסא לזהות טיפוסים אופייניים וכמעט ייחודיים לאזור צפון-מערב הרי יהודה (דוגמת הקנקן בעל השפה המרובעת). מאידך גיסא, המכלול מעבוד כולל טיפוסים 'חוליים' המזוהים עם אזור השפלה.

מכלולים רומיים דומים למכלול מעבוד התגלו באתרים האלה: ואדי דליה (לאפ ולאפ 1974), הווילה הרומית בריחו (בר־נתן ואיזנשטדט 2013), חורבת

איור 3: התפלגות כלי החרס במערת עבוד

בית שנה (זיסו ובורדוביץ' 2007) ובן שמן (זלינגר ואשל 2013). חלקם אמנם מכלולים קטנים אך למרבית הפריטים שהתגלו בהם, יש מקבילות בעבוד. התפלגות כלי החרס מוצגת באיור 3. מרבית הכלים (72%) הם קנקנים, אחריהם סירים וקדרות לבישול (22%) ולבסוף פכים, פכית, קערה, אמפרות ונרות. התפלגות

מעין זו אופיינית למערות מפלט ולמערכות מסתור מימי מרד בר־כוכבא, ונמצאה גם במערות שבהן נערכו חפירות ארכאולוגיות מסודרות (דוגמת ואדי דליה: לאפ ולאפ 1974, 49; ואחוזה חזן: קלונר 1987, 359).

בסך הכול התגלו במערת עבוד 296 קנקנים רומיים² – כמות גדולה מאוד יחסית למערות מפלט אחרות ולמערכות מסתור מימי מרידות היהודים ברומאים. לשם השוואה, במערת ערק א־נעסנה שבואדי דליה, הנחשבת למערה עשירה במיוחד, נמצאו 65 קנקנים ו־16 סירי בישול המתוארכים לימי מרד בר־כוכבא (לאפ ולאפ 1974, 49). כמות מעין זו אף התגלתה בכמה ממערכות המסתור הגדולות דוגמת המערכת בעין ערוב (יותר מ־400 קנקנים; צפריר 1975, 25) ובמערכת הגדולה בתל גדור (כ־400 שברי כלי חרס שונים ביניהם קנקנים; קלונר 1987, 338). מרבית הקנקנים שהתגלו במערת עבוד (יותר מ־150), נמצאו באולמות פנימיים באגף המערבי (אולמות C, D, G, H). נתון זה עשוי ללמד על דאגת הפליטים לשמירת האספקה לכל תתגלה במקרה של חדירת אויב לאולם המרכזי (אולם A). פוטנציאל האגירה העצום של הקנקנים ממערת עבוד אפשר למורדים שהייה ממושכת ואולי אף שימוש רב־פעמי במערה בכל שנות המרד. נתונים אלה עשויים להעיד על מספר רב של מורדים (עשרות רבות ואולי מאות) שהתארגנו מבעוד מועד למלחמה והכשירו

2 ספירת הכלים התבססה על שברי שפות ובמהלכה נעשה ניסיון לחבר שברי כלים דומים ולהבחין בין שברי כלים שונים (מבחינת צבע החרס, הרכב הטיין והמורפולוגיה שלו).

סמוך לכפרם מערה גדולה לשהייה ממושכת עד יעבור זעם ויתאפשר להם לשוב לביתם. אפשרות נוספת היא לראות במערת עבוד מעין בסיס צבאי שחלש על דרך אנטיפטריס-גופנא שעברה מאות מטרים צפונית למערה והייתה אחת מדרכי הגישה העיקריות שהובילו ממישור החוף להר בית אל (על תפקידן הצבאי של המערות בזמן מרד בריכוכבא ראו גיחון 1982, 30-42; דר 2015, 111-122).³

מרבית טיפוסי הקנקנים שהתגלו במערת עבוד (276 מתוך 295, המהווים 93.5%) מתוארכים היטב לתקופה שבין שתי המרידות (הרומית התיכונה).⁴ נוסף על אלה, התגלו 19 קנקנים (6.5% מסך כל הקנקנים) מטיפוסים המתוארכים לפרק הזמן שבין ראשית/אמצע המאה הראשונה לסה"נ ועד מרד בריכוכבא. בדומה לקנקנים, גם הסירים וקדרות הבישול מתוארכים כולם עד לימי מרד בריכוכבא. כרבע מכלי הבישול (20 מתוך 88) מתוארכים היטב לתקופה שבין שתי המרידות, ואילו השאר מתחילים להופיע במאה הראשונה לסה"נ (לפני מרד החורבן), אולם הם נפוצים בעיקר בתקופה שבין המרידות. כך גם לגבי שאר כלי החרס שהתגלו במערה: פכים, אמפורות, פכית, קערה ונרות, כולם מתוארכים לימי מרד בריכוכבא, ואין בהם טיפוסים קדומים שאינם מופיעים בתקופה שבין המרידות (יוצאי דופן הם 'הקנקן הגלילי' ו'הנר האימפריאלי' שיידונו להלן). במילים אחרות: אין במכלול כלי החרס ממערת עבוד טיפוסים מובהקים מן המאה הראשונה לסה"נ שאינם מופיעים בתקופה שבין המרידות, וגם אלו שמתחילים להופיע לפני המרד הראשון מהווים בדרך כלל אחוז קטן ביחס למכלול כולו. מסקנה זו מאפשרת לשייך את המכלול הרומי כולו לימי מרד בריכוכבא.

לעיל הצענו אפשרות כי מציאתם של מטבעות מהמאה הראשונה לסה"נ ובהם שתי פרוטות מן השנה השנייה למרד החורבן, מלמדת שחלק מהממצאים הרומיים השתייכו לפליטים שהסתתרו במקום בימי המרד הראשון. הצעה זו מקבלת חיזוק לכאורה ממצאתם של נר 'רומי' אימפריאלי מיובא, 'קנקן' מטיפוס גלילי ונר מקורצף לא מעוטר, ממצאים האופייניים למאה הראשונה לסה"נ. אולם בנוגע לכל אחד מן

3 כמדידה והשערה זו נכונה היינו מצפים למצוא במערה כלי נשק שהיו בשימוש המורדים (לארסנל כלי הנשק שהיה בשימוש המורדים ראו שטיבל 2009). כלי הלחימה היחידים שהתגלו במערה הם להב סכין וראש חץ או שניים (זיסו ואחרים 2009, 500, לוח 6: 51-53). את מיעוטם של כלי הנשק שנמצאו במערה ניתן לתלות בכך שהמורדים עזבו את המערה במהלך המרד. אפשרות נוספת היא שכלי הנשק המתכתיים נשדדו במהלך שוד העתיקות המתבצע על פי רוב בעזרת מגלה מתכות.

4 עיבוד מכלול כלי החרס הרומיים ממערת עבוד, ובתוך כך תיארוכם וסיווגם, נעשה על ידי דביר רביב במסגרת עבודת הדוקטורט שלו (טרם פורסם). מפאת קוצר היריעה יוצגו להלן תוצאות המחקר ללא הפניות למקבילות.

הממצאים הללו ניתן לתת הסבר למציאתו בזמן מרד ב־כוכבא. כפי שראינו לעיל, בחינת מכלולים ומטמונים ממערות ושכבות חורבן מימי מרד ב־כוכבא מעידה על הימצאותם של מטבעות מזמן הבית השני ומימי מרד החורבן. ייחודו של הנר האימפריאלי הישן עשוי להסביר את שמירתו כחלק מרכוש המשפחה שנמלטה למערה בזמן מרד ב־כוכבא (זיס ואחרים 2009, 491). הקנקן מ־הטיפוס הגלילי הוא כלי ייחודי הדומה ל־קנקני המגילות מקומראן המתוארכים לשלהי ימי בית שני (מגנס 2002). גילויים של כלים בעלי שפות ומפתח דומים בשועפת, שסווגו על ידי שולמית טרם כ־קרטר פתוח ותוארכו לתקופה שבין המרידות, מאפשר לתארך את הכלי שלפנינו לימי מרד ב־כוכבא.⁵ הנרות המקורצים החלו להופיע בשלהי המאה הראשונה לפסה"נ והיו בשימוש עד מרד ב־כוכבא. אמנם מקובל להבחין בין טיפוסים קדומים בעלי חרטום רחב וללא עיטורים לבין טיפוסים מאוחרים בעלי חרטום צר ומעוטר (בר־יג והרשקוביץ 1994, 47; רוזנטל וסיון 1978, 80), אך גילויים של טיפוסים קדומים בכמה מכלולים מן התקופה שבין המרידות וימי מרד ב־כוכבא באתרים שונים (לריכוז הביבליוגרפיה ראו רביב ואחרים 2015, 126), מעידה כי אף הם היו בשימוש עד מרד ב־כוכבא. נראה אפוא שניתוח ממצא כלי החרס מאפשר להציע שלפנינו מכלול ממצאים 'נקי' מימי מרד ב־כוכבא.

אחרית דבר: מוצא הפליטים וגורלם

סביר להניח שהפליטים ממערת עבוד נמלטו אליה מהכפר עבוד השוכן כ־1 ק"מ ממזרח למערה. הכפר עבוד ממוקם במרכז שלוחה רחבה במדרון המערבי של הרי בית אל, בצד הדרך העתיקה שהוליכה מאנטיפטריס לגופנא וממנה ליריחו (רול 1975, 43; רול ואיילון 1986). בתי הכפר מכסים שרידי יישוב עתיק שהתקיים בין השאר בתקופה הרומית הקדומה, בתקופה הביזנטית, בימי הביניים ובתקופה העות'מאנית (לתיאור השרידים בכפר עבוד וריכוז המידע הארכיאולוגי ראו זיס ואחרים 2009, 492-493). היישוב מתקופת הבית השני מיוצג על ידי ריכוז מרשים של מערות קבורה, המכונה 'מקטע עבוד', השוכן כ־1 ק"מ מצפון־מערב (לתיאור הקברים ראו רביב 2013, 114-117; וביבליוגרפיה נוספת שם). בין הקברים בולטים בייחודם שני

5 המידע על גילויים של כלים אלו (שטרם פורסמו) נמסר לנו באדיבותה של שולמית טרם וברצוננו להודות לה על כך. טרם הציעה לראות בכלים אלו אב טיפוס לכלים שתוארו כקנקנים רחבי צוואר מן המאות ג'ה' לסה"נ (מגנס 1993, 235) ולפיכך הציעה לתארך אותם לתקופה שבין המרידות. לאור זאת ניתן להציע שגם הקנקן הגלילי מעבוד הוא מעין טיפוס מעבר בין הקנקנים רחבי הצוואר מימי הבית השני לאלה של התקופה הרומית המאוחרת והביזנטית וזמנו ימי מרד ב־כוכבא.

קברים מונומנטליים המזכירים בגודלם ובעיטורם קברים מפוארים בירושלים מימי בית שני (קלונר 1994; קלונר וזיסו 2003; פלג־ברקת 2015). באחד הקברים מצא צביקה צוק שבירי גלוסקמאות (צוק 1993). בהתאם למיקום, המקבילות, העיטורים ושבירי הגלוסקמאות ניתן להניח שהקברים שימשו אוכלוסייה יהודית בשלהי ימי בית שני ועד מרד בר־כוכבא.

לסיכומו של דבר, בכפר עבוד ובסביבתו התקיים יישוב יהודי בשלהי תקופת הבית השני עד ימי מרד בר־כוכבא. יישוב זה נפגע כפי הנראה במהלך שתי המרידות נגד הרומאים ותושביו נאלצו לעזוב את בתיהם ולהימלט על נפשם. על פי הממצאים שהתגלו במערת עבוד נראה כי עשרות ואולי מאות מתושבי הכפר, מצאו מחסה זמני במערה זו במהלך מרד בר־כוכבא. על פי הממצא הנומיסמטי שהוצג לעיל, ייתכן שאירוע דומה, אם כי בקנה מידה מצומצם יותר, התרחש גם במהלך המרד הראשון, אולם לפי שעה לא ניתן לקבוע זאת בוודאות. היעדרם של עצמות אדם וממצאים אחרים (דוגמת מטמונים וחפצים יקרי ערך) במערת עבוד מעיד לכאורה על כך שגורלם של המסתתרים במקום שפר עליהם וכי הם עזבו אותה בשלום. אולם היעדרותם של ממצאים מעין אלה עשויה להיות תוצאה של שוד עתיקות, פעילות מאוחרת במערה (כולל שיבת יהודים לקבורת אחיהם) או מגבלות הסקר הארכאולוגי. אין ספק שחפירה מסודרת בעתיד תוכל להוסיף ממצאים רבים אולי גם כאלה שישפכו אור על סוגיית גורל הפליטים.

רשימת מקורות

אדלר 2011:

אדלר, י', 2011, הארכיאולוגיה של הטירה: עדויות ארכיאולוגיות לשמירת הלכות טומאה וטהרה בארץ־ישראל מהתקופה החשמונאית עד סוף תקופת התלמוד (164 לפנה"ס–400 לסה"נ), חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, רמת גן.

אשל וזיסו 1999:

Eshel, H. & Zissu, B., 1999, Roman Coins from the "Cave of the Sandal" West of Jericho, *Israel Numismatic Journal* 13, pp. 70–77.

אשל וזיסו 2015:

אשל, ח' וזיסו, ב', 2015, מרד בר כוכבא, העדות הארכיאולוגית, ירושלים.

בוטשר 2004:

Butcher, K., 2004, *Coinage in Roman Syria: Northern Syria, 64 BC–AD 253*, London.

ביכוכסקי 2004:

Bijovsky, G., 2004, The Coins from Khirbet Badd 'Isa - Qiryat Sefer: Isolated Coins and Two Hoards Dated to the Bar-Kokhba Revolt, in: Magen, Y. & Haimovich-Carmin, N. (editors), *The Land of Benjamin*, Jerusalem, pp. 243–300.

בר"ג והרשקוביץ 1994:

Barag, D. & HersHKovitz, M., 1994, Lamps from Masada, in: Aviram, J., Foerster, G. & Netzer, E. (editors), *Masada, The Yigael Yadin Excavations 1963–1965, Final Reports*, vol. IV, Jerusalem, pp. 1–147.

בר־נתן ואיזנשטדט 2013:

Bar-Nathan, R. & Eisenstadt, I., 2013, The Ceramic Corpus from the Roman Estate at Jericho: Late 1st – Early 2nd Centuries C.E., in: Bar-Nathan, R. & Gärtner, J. (editors), *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho, Final Reports of the 1973–1987 Excavations*, vol. V: *The Finds from Jericho and Cypros*, Jerusalem, pp. 3–84.

ברנט ואחרים 1992:

Burnett, A., Amandry, M. & Ripollès, P.P., 1992, *Roman Provincial Coinage*, vol. I: *From the Death of Caesar to the Death of Vitellius*, (44 BC–AD 69), London.

גיחון 1982:

גיחון, מ', 1982, ההיבט הצבאי של מרד בר־כוכבא על פי חקר מערכות המסתור, *קתדרה* 26, עמ' 30–42.

דוידוביץ ואחרים 2015:

דוידוביץ, א', פורת, ר' ואולמן, מ', 2015, מערות מדבר יהודה: ארכיאולוגיה והיסטוריה, בתוך: פרומקין, ע' (עורך), *אטלס מערות: מדבר יהודה וספר המדבר*, ירושלים, עמ' 23–36.

דר 2015:

דר, ש', 2015, תפקיד המערכות התת־קרקעיות במלחמת בר־כוכבא, *כמעבה ההר* ה', עמ' 111–122.

היל 1910:

Hill, G.F., 1910, *Catalogue of the Greek Coins of Phoenicia*, London.

היל 1914:

Hill, G.F., 1914, *Catalogue of the Greek Coins of Palestine (Galilee, Samaria, and Judaea)*, London.

הנדין 2010:

Hendin, D., 2010, *Guide to Biblical Coins* (5th ed.), New York.

זוסמן 2008:

Sussman, V., 2008, The Oil Lamps, in: Patrich, J. (editor), *Archaeological Excavations at Caesarea Maritima, Areas CC, KK and NN, Final Report, vol. I: The Objects*, Jerusalem, pp. 207–300.

זיסו ובורדוביץ' 2007:

זיסו, ב' ובורדוביץ', י', 2007, חורבת בית-שנה – אתר מימי הבית השני ומזמן מרד בר-כוכבא בקרבת עמק איילון, *מחקרי יהודה ושומרון* טז, עמ' 265–283.

זיסו ואחרים 2009:

זיסו, ב', לנגפורד, ב', פורת, ר', דוידוביץ', א' ופרומקין, ע', 2009, ממצאים מתקופת מרד בר-כוכבא ממערת עבוד שבמערב הרי בית-אל, בתוך: אשל, ח' ופורת, ר' (עורכים), *מערות המפלט מתקופת מרד בר-כוכבא*, קובץ ב, ירושלים, עמ' 478–509.

זיסו ואחרים 2016:

Zissu, B., Langford, B., Porat, R. & Frumkin, A., 2016, Coins from the 'Abud Cave in Southwestern Samaria from the Time of the Jewish Revolts against Rome, *Israel Numismatic Journal* 19, pp. 33–44.

זלינגר ואשל 2013:

זלינגר, י' ואשל, א', 2013, שרידים מימי מרד בר-כוכבא במחלף בן-שמן, ירושלים וארץ-ישראל 8–9, עמ' 267–289.

טיילור והאוורד 2002:

Taylor, D. & Howard, T., 2002. *Walks in Palestine and the Nativity Trail*, Milnthorpe.

לאפ ולאפ 1974:

Lapp, P.W. & Lapp, N.L., 1974, *Discoveries in the Wādi ed-Dāliyah*, Cambridge.

לנגפורד ואחרים 2011:

לנגפורד, ב', זיסו, ב' ופרומקין, ע', 2011, על גילוייה של מערת עבוד, *במעבה ההר* א, עמ' 69–75.

מגן 2002:

Magen, Y., 2002, *The Stone Vessel Industry in the Second Temple Period: Excavations at Hizma and the Jerusalem Temple Mount*, Jerusalem.

מגנס 1993:

Magness, J., 1993, *Jerusalem Ceramic Chronology, circa 200–800 CE*, Sheffield.

מגנס 2002:

Magness, J., 2002, *The Archaeology of Qumran and the Dead Sea Scrolls*, Grand Rapids.

מילדנברג 1984:

Mildenberg, L., 1984, *The Coinage of the Bar Kokhba War*, Aarau.

משורר 1997:

משורר, י', 1997, *אוצר מטבעות היהודים, מימי שלטון פרס ועד מרד בר כוכבא*, ירושלים.

עמית וביכובסקי 2007:

Amit, D. & Bijovsky, G., 2007. A Numismatic Update on the Northwestern Border of the Territory Controlled by Bar Kokhba Rebels, *Israel Numismatic Research* 2, pp. 133–136.

פורת ואשל 2008:

פורת, ר' ואשל, ח', 2008, *מערות מדבר יהודה במרד הראשון (מרד החורבן)*, בתוך: בר, ש' (עורך), *בהר ובשפלה ובערבה (יהושע יב, ח)*, עיונים ומחקרים מוגשים לאדם זרטל בשנת השלושים לסקר הר מנשה, ירושלים, עמ' 323–350.

פינקלשטיין 1977:

פינקלשטיין, י', 1977, *הדרך הרומית גופנא – אנטטיפטריס*, בתוך: ברושי, מ' (עורך), *בין חרמון לסני – יד לאמנון*, ירושלים, עמ' 171–180.

פלג-ברקת 2015:

פלג-ברקת, א', 2015, *הקברים המעוטרים של ירושלים בשלהי ימי הבית השני: השפעתם על עיטורי חזיתות הקברים בשומרון וביהודה*, בתוך: בן-אריה, י', חלמיש, א', לימור, א', רובין, ר' ורייך, ר' (עורכים), *חקר ירושלים לתקופותיה: חומר ודעת*, ירושלים, עמ' 73–121.

פרומקין ואחרים 2014:

פרומקין, ע', זיסו, ב', לנגפורד, ב', פורת, ר' וקסל, ר', 2014, *אבן המלכים בהר אפרים: מחצבת בהט במערת עבוד, במעבה ההר ד*, עמ' 69–78.

פרחי ומלמד 2014:

Farhi, Y. & Melamed, A., 2014, Two Coin Hoards from Underground Complexes at Nesher-Ramla Quarry, *Israel Numismatic Research* 9, pp. 109–131.

צוק 1993:

צוק, צ', 1993, *הישוב היהודי במערב השומרון בימי הבית השני לאור מחקר מערות קברים במגדל צדק, נקרות צורים 19*, עמ' 67–76.

צפירי 1975:

צפירי, י', 1975, *מערה מימי בר כוכבא ליד עין ערוב, קדמוניות ח*, עמ' 24–26.

קונדר וקיצינר 1882:

Conder, C.R. & Kitchener, H.H., 1882, *The Survey of Western Palestine, vol. 1: Memoirs of the Topography, Orography, Hydrography and Archaeology, II: Samaria*, London.

קלונור 1987:

קלונור, ע', 1987, כלי חרס וחפצים אחרים במערכות-מסתור, בתוך: קלונור, ע' וטפר, י' (עורכים), *מערכות-המסתור בשפלת יהודה*, תל אביב, עמ' 338-360.

קלונור 1994:

קלונור, ע', 1994, חידושים בחקר הקבורה בירושלים וביהודה: מערות עם ציורי-קיר מהמאה הראשונה לספירה, בתוך: זינגר, א' (עורך), *קברים ונוהגי קבורה בארץ-ישראל בעת העתיקה*, קובץ מאמרים, ירושלים, עמ' 165-172.

קלונור וזיסו 2003:

קלונור, ע' וזיסו, ב', 2003, עיר הקברים של ירושלים בימי הבית השני, ירושלים.

רביב 2013:

רביב, ד', 2013, הקברים המפוארים מימי הבית השני שבמערב השומרון: תוכנות חדשות, *במעבה ההר ג*, עמ' 109-142.

רביב ואחרים 2015:

רביב, ד', הר-אבן, ב', אהרונוביץ, י' וטבגר, א', 2015, מסתורים במדבר – מערכות מסתור מימי מרידות היהודים ברומאים בספר המדבר של ארץ בנימין ודרום השומרון, *במעבה ההר ה*, עמ' 123-150.

רוזנטל וסיוון 1978:

Rosenthal, R. & Sivan, R., 1978, *Ancient Lamps in the Schloessinger Collection*, Jerusalem.

רול 1975:

רול, י', 1975. מערך הדרכים הרומיות בארץ-ישראל, *קדמוניות ט*, עמ' 38-50.

רול ואיילון 1984:

רול, י' ואיילון, א', 1984, כבישים רומיים בהדום ההר של השומרון וצפון יהודה, ישראל - עם וארץ א, עמ' 131-146.

רול ואיילון 1986:

Roll, I. & Ayalon, E., 1986, Roman Roads in Western Samaria, *Palestine Exploration Quarterly* 118, pp. 113-134.

שבטיאל 2014:

שבטיאל, י', 2014, מקלטי מצוקים ומערכות מסתור בגליל בתקופה הרומית הקדומה, תל אביב.

שבטיאל 2016:

שבטיאל, י', 2016, "מפני מדין עשו להם בני ישראל את המנהרות בהרים ואת המערות" – מקורות היסטוריים לתופעת המסתור בחללים תת-קרקעיים בעתות מצוקה, *במעבה ההר ו*, עמ' 175-200.

שטיבל 2009:

שטיבל, ג'ד, 2009, ציוד צבאי מימי מרד בריכוכבא במערות מדבר יהודה, בתוך: אשל ח' ופורת, ר' (עורכים), מערות המפלט מתקופת מרד בריכוכבא, קובץ ב, ירושלים, עמ' 309-338.

מקורות היסטוריים

מלחמת היהודים:

יוסף בן מתתיהו, 2009, תולדות מלחמת היהודים ברומאים, אולמן, לי, שצמן, י' ופרייס, י' (עריכה ותרגום), ירושלים.

נספח א: קטלוג המטבעות ממערת עבוד (ראו איור 1)

מס' מסי	סוג המטבע	מספר רישום	תיאור	תיארוך	הקבלות
1	ברונזה; 16 מ"מ; 1.98 גרם; ציר 6	סל 32	צד א: שיבולת וכתובת: KAIX[AP]OX צד ב: עץ תמר עם אשכולות פרי; מתחתיו התאריך: L ΛΘ (שנת 9=39 לסה"נ)	9 לסה"נ	למטבע זהה ראו משורר 1997, 232, מס' 313
2 (לא מופיע באיור)	ברונזה; 17 מ"מ; 2.67 גרם; ציר לא ידוע	סל 1	צד א: שתי כפות תמרים מצטלבות וכתובת: [TIKΛAYΔIOX] KA[IXAPTEPM] בין הכפות התאריך ΛΙΑ (שנת 14 לקיסר) צד ב: שחוק	54 לסה"נ	למטבעות זהים ראו משורר 1997, 236, מס' 342
3	ברונזה; 16 מ"מ; 1.75 גרם; ציר 10	סל 173	צד א: כתובת מוקפת זר: ΝΕΡΩΝΟΧ צד ב: כף תמר, לצידה כתובת: [ΛΕ KAIX] ΑΠΟΧ	59-62 לסה"נ	למטבעות מטיפוס זה ראו משורר 1997, 236-237, מס' 345, לוח 76
4 (לא מופיע באיור)	ברונזה; 16 מ"מ; 1.39 גרם; ציר 2	סל 171	צד א: כתובת מוקפת זר: ΝΕΡΩΝΟΧ צד ב: כף תמר, מסביבה כתובת: ΛΕ KAIX [ΑΠΟΧ]	58/59 לסה"נ	למטבעות מטיפוס זה ראו משורר 1997, 236-237, מס' 345, לוח 76
5	ברונזה; 18 מ"מ; 3.94 גרם; ציר 6	סל 172	צד א: אמפורה בעלת גוף מצולע, ניצבת על רגל דקה ובסיס רחב ולה צוואר צר ושפה רחבה; מסביב כתובת: שנת שתיים צד ב: עלה גפן עם זמורה וקנוקנת; מסביב כתובת: [חרות] ציון	67/68 לסה"נ	למטבעות מסוג זה ראו משורר 1997, 218, מס' 196-197
6	ברונזה; 17 מ"מ; 3.02 גרם; ציר 10	סל 173	צד א: אמפורה בעלת גוף מצולע, ניצבת על רגל דקה (שחוק) ובסיס רחב ולה צוואר צר (שחוק) ושפה רחבה; מסביב כתובת: שנת [ש]תים צד ב: עלה גפן עם זמורה וקנוקנת; מסביב כתובת: [חרות] ציון	67/68 לסה"נ	למטבעות מסוג זה ראו משורר 1997, 218, מס' 196-197
7	ברונזה; 20 מ"מ; 6.08 גרם; ציר 12; מטבעת אנטיוכיה	סל 34	צד א: ראש דומיטיאנוס לשמאל, עטור זר עלי דפנה. כתובת: [---]V [---] צד ב: האותיות SC בתוך זר גדול	81-83 לסה"נ	למטבעות מסוג זה ראו בוטשר 2004, 354, מס' 169

מס' סוג המטבע	מספר רישום	תיאור	תיארוך	הקבלות
8	ברונזה; 23 מ"מ; 7.98 גרם; ציר 12; מטבעת קיסריה	סל 174 צד א: ראש דומיטיאנוס לשמאל, עטור זר דפנה; מסביב כתובת: [DOMITIANVS] CA[ES AVG GERMANICVS] צד ב: מינרווה ניצבת לשמאל מחזיקה בשמאלה מגן ומניחה את ימינה על כן שלל	83–96 לסה"נ	למטבעות מסוג זה ראו משורר 1997, 243, מס' 392; הגדן 2010, 421, מס' 1455
9	ברונזה; 23.5 מ"מ; 10.12 גרם; ציר לא ידוע	סל 175 צד א: ראש קיסר לימין עם טביעת רכב מלבנית צד ב: שחוק	81–96 לסה"נ	למטבעות מסוג זה ראו אשל וויסו 1999, 73, מס' 4–1
10 (לא מופיע בלוח)	ברונזה; 17 מ"מ; 2.61 גרם; ציר לא ידוע; מטבעת אשקלון	סל 5 צד א: שחוק צד ב: אוניית מלחמה עם משוטים לימין, מעליה תאריך: HYP (= 198)	94/95 לסה"נ	למטבעות מסוג זה ראו היל 1914, 113, מס' 3
11	ברונזה; 18 מ"מ; 3.97 גרם; ציר 12; מטבעת צור	סל 33 צד א: דיוקן אלת העיר חובשת כתר חומות לראשה, מביטה לימין צד ב: עץ תמר עם אשכולות פרי; מסביב, תשליב וכתובת: ; ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ בשדה, התאריך ΓΜΣ (=117/8 לסה"נ)	117/118 לסה"נ	למטבעות מסוג זה ראו היל 1910, 266, מס' 345
12	ברונזה; 24 מ"מ; 4.31 גרם; ציר 12; מטבעת קיסריה	סל 42 צד א: הדריאנוס מביט ימינה; כתובת בלתי קריאה צד ב: אפולו, עירום, ניצב לשמאל. יד שמאל נשענת על טריפוד; כתובת: [CIF] AVG CAESA[R]	117–138 לסה"נ	למטבעות מסוג זה ראו היל 1914, 21, מס' 8, 74
13	ברונזה; 24 מ"מ; 9.61 גרם; ציר 6	סל 35 צד א: עץ תמר בעל שבע כפות ושני אשכולות פרי וכתובת: ש[מ]ע[וין] צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות וכתובת: [ש ב לח] ר ישראל	133/134 לסה"נ	למטבע זה ראו מילדנברג 1984, 312, מס' 64
14	ברונזה; 25 מ"מ; 12.16 גרם; ציר 6	סל 41 צד א: עץ תמר בעל שבע כפות ושני אשכולות פרי וכתובת: שמע[וין] צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות וכתובת: שבלחר [ישר]א[ל]	133/134 לסה"נ	למטבע זה ראו מילדנברג 1984, 312, מס' 60
15	ברונזה; 24.5 מ"מ; 9.10 גרם; ציר 6	סל 51 צד א: עץ תמר בעל שבע כפות ושני אשכולות פרי וכתובת: ש[מ]ע[וין] צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות וכתובת: [שבלח] ר ישראל	133/134 לסה"נ	למטבע זה ראו מילדנברג 1984, 311, מס' 58
16	ברונזה; 24.5 מ"מ; 11.23 גרם; ציר 6	סל 56 צד א: עץ תמר בעל שבע כפות ושני אשכולות פרי וכתובת: שמע[וין] צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות וכתובת: שבלח[ר] ישראל	133/134 לסה"נ	למטבע דומה ראו מילדנברג 1984, 312, צד הפנים נטבע ברושמה מס' 4, שם; צד הגב נטבע ברושמה דומה למס' 26

180 בועז זיס, בועז לנגפורד, רועי פורת, דביר רביב ועמוס פרומקין

מס' סוג המטבע	מספר רישום	תיאור	תיארוך	הקבלות
17 ברונזה; 25 מ"מ; 9.35 גרם; ציר 6	סל 47	צד א: עץ תמר בעל שבע כפות ושני אשכולות פרי וכתובת: שמע[ון]; משמאל, שרידי אותיות (?) מן המטבע הקודם צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות וכתובת: שב[ל]חר ישראל	134/133 לסה"נ	למטבע דומה ראו מילדנברג 1984, 314, מס' 73; לא ניתן לקבוע אם פני המטבע נטבעו ברושמה מס' 5 או 6 שם. צד הגב נטבע ברושמה דומה למס' 37
18 ברונזה; 24 מ"מ; 10.57 גרם; ציר 6	סל 170	צד א: עץ תמר בעל שבע כפות ושני אשכולות פרי וכתובת: שמע[ון] צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות וכתובת: שב[ל]חר ישראל; המטבע שחוק וקשה להבחין באותיות	134/133 לסה"נ	למטבע דומה ראו מילדנברג 1984, 309, מס' 48-49; יתכן שפני המטבע נטבעו ברושמה מס' 12; לא ניתן לזהות את הרשומה ששימשה לטביעת גב המטבע
19 ברונזה; 24 מ"מ; 10.63 גרם; ציר 6	סל 176	צד א: עץ תמר בעל שבע כפות ושני אשכולות פרי וכתובת: שמע[ון] צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות וכתובת: שב[ל]חר ישראל; המטבע שחוק וקשה להבחין באותיות	134/133 לסה"נ	למטבע דומה ראו מילדנברג 1984, 318, מס' 93; צד הפנים נטבע ברושמה מס' 57, שם; צד הגב נטבע ברושמה מס' 7
20 ברונזה; 24.5 מ"מ; 7.98 גרם; ציר 6	סל 18	צד א: עץ תמר בעל שבע כפות ושני אשכולות פרי; כתובת שחוקה צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות; כתובת שחוקה	135-132 לסה"נ	על פי דגמי המטבע ברור שמדובר במטבע של המנהל הבריטוכבאי, מטיפוס עץ תמר/ עלה גפן; בשל מצב השתמרותו לא ניתן לקבוע את תאריכו
21 ברונזה; 24 מ"מ; 10.57 גרם; ציר לא ידוע	סל 169	צד א: עץ תמר; בשל כיסוי הצמידה לא ניתן לתארוך; כתובת שחוקה צד ב: עלה גפן בעל שלוש אונות; כתובת שחוקה	135-132 לסה"נ	על פי דגמי המטבע ברור שמדובר במטבע של המנהל הבריטוכבאי, מטיפוס עץ תמר/ עלה גפן; בשל מצב השתמרותו לא ניתן לקבוע את תאריכו